

УДК 327.7+341.1:94(4)

DOI 10.32782/cuj-2024-2-1

Власенко Світлана Іванівна

кандидат історичних наук,

докторант кафедри публічної політики

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0002-1073-9680

**ПОЛІТИКА КОЛЕКТИВНОЇ ПАМ'ЯТІ В ЄВРОПІ
ЩОДО ПОДОЛАННЯ НАЦИСТСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО
МИНУЛОГО: ФОРМУВАННЯ ТА ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

Стаття присвячена проблемам формування та правового забезпечення політики колективної пам'яті в Європі щодо нацистського тоталітарного режиму та подолання його минулого. Здійснено аналіз міжнародних нормативно-правових актів, які регулюють питання сприйняття нацистського тоталітарного режиму, засудження воєнних злочинців та злочинів проти людяності, вшанування пам'яті жертв нацизму, ставлення до пов'язаних з ним місць пам'яті, осмислення подій Другої світової війни та відзначення перемоги над нацизмом в Європі, попередження поширення та протидії нацистській та іншим тоталітарним ідеологіям в Європі і світі тощо. Основу нормативно-правової бази політики колективної пам'яті в Європі щодо подолання нацистського тоталітарного режиму склали резолюції Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй, Парламентської Асамблеї Ради Європи та Європейського Парламенту. В статті здійснено історичний огляд правового забезпечення політики колективної пам'яті щодо подолання нацистського тоталітарного минулого в Європі, починаючи з переговорних процесів стосовно покарання воєнних злочинців у Другій світовій війні та Міжнародного воєнного трибуналу в Нюрнберзі. Також приділено увагу унормуванню політики європейської колективної пам'яті щодо рівного сприйняття нацистського і комуністичного тоталітарних режимів як складової інтеграції в загальноєвропейський пам'яттєвий простір постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи. На основі аналізу міжнародних нормативно-правових актів зроблено висновок про формування сучасних механізмів і концептуальних основ політики європейської колективної пам'яті в середині 1980-х – на початку 1990-х років та про набуття політикою пам'яті загальноєвропейських ознак у 2000-х роках.

Ключові слова: публічна політика, міжнародна політика, правове забезпечення, інституціоналізація, нормативно-правовий акт, колективна пам'ять, національна пам'ять, нацизм, тоталітаризм, Друга світова війна, Європа.

Vlasenko S. I. The policy of collective memory in Europe to overcome the Nazi totalitarian past: formation and legal security

The article is devoted to the problems of formation and legal support of the policy of collective memory in Europe regarding the Nazi totalitarian regime and overcoming its past. An analysis of international legal acts regulating the perception of the Nazi totalitarian regime, the conviction of war criminals and crimes against humanity, the commemoration of the victims of Nazism, the attitude to related memorial sites, the understanding of the events of the Second World War and the commemoration of victory over Nazism in Europe, prevention of the spread and opposition to Nazi and other totalitarian ideologies in Europe and the world is carried out, etc. The basis of the legal framework for the policy of collective memory in Europe to overcome the Nazi totalitarian regime was the resolutions of the General Assembly of the United Nations, the Parliamentary Assembly of the Council of Europe and the European Parliament. The article provides a historical review of the legal support of the policy of collective memory to overcome the Nazi totalitarian past in Europe, starting with the negotiation processes for the punishment of war criminals in World War II and the International Military Tribunal in Nuremberg. Attention is also paid to the normalization of European collective memory policy regarding the equal perception of the Nazi and Communist totalitarian regimes as a component of integration into the pan-European memory space of the post-socialist countries of Central and Eastern Europe. Based on the analysis of international legal acts, a conclusion was made about the formation of modern mechanisms and conceptual foundations of European collective memory policy in the mid-1980s – early 1990s and about the acquisition of European-wide features by memory policy in the 2000s.

Key words: public policy, international policy, legal provision, institutionalization, regulatory act, collective memory, national memory, Nazism, totalitarianism, World War II, Europe.

Вступ. Становлення колективної пам'яті щодо подолання нацистського тоталітарного минулого в Європі розпочалося в 1940-х роках і було пов'язано з політичними процесами, які заклали фундамент міжнародних відносин на європейському просторі після Другої світової війни. В подальшому на інституціоналізацію публічної політики європейської колективної пам'яті впливали як процеси глобалізації, так і суспільно-політичні зміни в окремих державах чи регіонах: завершення холодної війни, об'єднання Німеччини, припинення існування Організації Варшавського договору, демократизація країн колишнього соцтабору, розпад СРСР, відновлення незалежності держав та їх національний розвиток, розширення кордонів Європейського Союзу тощо. Все це визначало нові концептуальні засади та ціннісні орієнтири європейської культури пам'яті, а відповідно й викликало потребу інституціоналізації публічної політики пам'яті на міжнародному та національному рівнях. Сьогодні перед «memory policy» в Європі постали нові виклики, породжені війною, яку веде російська федерація проти України, порушуючи міжнародні угоди й домовленості, вчиняючи на українських теренах військові злочини та злочини проти людяності. А тому, актуальним є вивчення європейського досвіду конструювання політики колективної пам'яті про нацистський тоталітарний режим в Європі.

Метою статті є дослідження формування та правового забезпечення політики колективної пам'яті в Європі щодо подолання нацистського тоталітарного минулого.

Матеріали та методи. Аналіз вітчизняного та зарубіжного наукового доробку з дослідження політики пам'яті дозволяє виокремити один із провідних в Україні осередків студіювання політики пам'яті на європейському просторі – Інститут всесвітньої історії Національної академії наук України. Серед досліджуваних його науковцями (А. Кудряченко, В. Солошенко та ін.) проблем є і європейська історична пам'ять загалом [1; 2; 3], і подолання нацистського минулого в Німеччині зокрема [1, с. 10–16; 4; 5]. Крім того, варто відмітити праці А. Киридон, що стосуються питань теоретичних основ та методологічних

аспектів вибудування колективної пам'яті, у тому числі й у міжнародному контексті [6; 7]. Серед іноземних науковців політику пам'яті в Європі вивчали А. Серп та Дж. Вюстенберг, розглядаючи її через призму поєднання локального і транснаціонального [8]. Великою популярністю в Україні у свій час користувалася колективна монографія «Європа та її болісні минувшини», упорядниками якої були Ж. Мінк та Л. Неймайєр [9]. Серед останніх робіт виокремимо колективну працю «Регіони пам'яті. Транснаціональні утворення» [10].

Методологічну основу наукового дослідження визначали міждисциплінарний характер та практичне значення обраної до вивчення проблеми. Дослідження формування політики пам'яті, правового забезпечення її реалізації, механізмів її нормативно-правового регулювання в контексті публічного управління здійснювалось із застосуванням системного та парадигмального підходів до проблем публічного управління; загальнонаукових методів аналізу, синтезу та порівняння; історичного, формально-юридичного та логіко-юридичного методів тощо.

Результати. До кінця 1980-х років Європа була поділена на дві частини – західну і східну, а єдиною об'єднавчою інституцією виступала Організація Об'єднаних Націй. Тому про загальноєвропейську колективну пам'ять щодо подолання нацистського тоталітарного минулого у цей час не могло бути мови. Після 1989 р. у країнах Центральної та Східної Європи, що входили до так званого соцтабору, розпочалися процеси демократизації суспільства, національного відродження, євроінтеграції. Цьому сприяло входження постсоціалістичних країн до складу Ради Європи (в 1990 р. – Угорщина, 1991 р. – Польща, 1992 р. – Болгарія, 1993 р. – Естонія, Литва, Румунія, Словаччина, Словенія та Чехія, 1995 р. – Албанія, Латвія, Молдова, Україна) та Європейського Союзу (в 2004 р. – Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина та Чехія, а в 2007 р. – Болгарія та Румунія).

Ці об'єднавчі процеси прискорили «вливання» національних пам'ятей постсоціалістичних країн до загальноєвропейської

колективної пам'яті, що на той час уже вибудувала сучасні конструкції публічної політики пам'яті, сформувала на базі фундаментальних європейських цінностей концептуальні основи культури пам'яті, започаткувала процес інституціоналізації суспільних відносин у даній сфері тощо. У соціокультурному просторі цих країн тоталітарну парадигму, в основі якої була держава як пріоритетна цінність, змінила демократична / гуманітарна парадигма, пріоритетною цінністю якої виступає людина. У пам'яттєвий простір із заходу прийшли нові наративи щодо подій Другої світової війни, трагедії Голокосту, перемоги над нацизмом в Європі тощо. Вони були абсолютно іншими за ідеологічні пам'яттєві конструкції, сформовані Радянським Союзом та поширені на країни соцтабору. Однак, тривалий розподіл Європи позначався й подекуди до сьогодні позначається як на міжнаціональних пам'яттєвих відносинах, так і на конструюванні європейської колективної пам'яті. Зокрема, довгий час індикатором «роз'єднання» європейської пам'яті був день завершення Другої світової війни в Європі: для Заходу – 8 травня, а для Сходу – 9 травня.

Відлік створення міжнародної нормативно-правової бази щодо конструювання пам'яті про нацистський тоталітарний режим та формування політики з подолання його минулого в Європі зазвичай ведуть від Нюрнберзького судового процесу над головними нацистськими злочинцями (20 листопада 1945 р. – 1 жовтня 1946 р.). Проте, на нашу думку, варто звертатися до більш ранніх подій, пов'язаних з ухваленням спільних рішень щодо антигітлерівської боротьби й подальшої долі нацистської Німеччини та її союзників. Так, 13 січня 1942 р. представники дев'яти окупованих країн (Бельгія, Голландія, Греція, Люксембург, Норвегія, Польща, Франція, Чехословаччина та Югославія) ухвалили Декларацію про покарання за злочини, вчинені під час війни. У серпні цього ж року вони звернулися з нотою до США, Великої Британії, СРСР і Ватикану, в якій закликали уряди цих країн висловити попередження про відповідальність Німеччини за скоєні злочини на окупованих територіях. Відповідні заяви пре-

зидента США Ф. Рузвельта, прем'єр-міністра Великої Британії В. Черчилля та народного комісара закордонних справ СРСР В. Молотова були оприлюднені впродовж серпня-жовтня 1942 р., а спільна Декларація, в якій містилась узгоджена позиція трьох країн щодо необхідності покарання німецьких воєнних злочинців, була підписана під час конференції міністрів закордонних справ, що проходила у Москві 19–30 жовтня 1943 р. У подальшому питання засудження та покарання за злочини проти людяності, вчинені нацистським керівництвом, розглядалися на міжнародних конференціях за участі лідерів держав так званої «великої трійки» (Великої Британії, СРСР, США).

Рішення про створення Міжнародного воєнного трибуналу для покарання головних воєнних злочинців було ухвалено на Потсдамській конференції (16 липня – 2 серпня 1945 р.), а організаційні та установчі питання обговорювалися на Лондонській конференції (26 червня – 8 серпня 1945 р.) і були закріплені в Угоді про судове переслідування та покарання головних воєнних злочинців європейських країн осі, укладеній 8 серпня 1945 р. урядами СРСР, США, Великої Британії та Франції [11]. Відповідно до цієї угоди й було засновано Міжнародний воєнний трибунал, у Статуті якого надавалося визначення дій, що кваліфікувалися як злочини:

– злочини проти миру – планування, підготовка, розв'язання або ведення агресивної війни або війни з порушенням міжнародних договорів, угод чи заповідей, або участь у загальному плані чи змові, спрямованих на здійснення будь-якої з вище зазначених дій;

– воєнні злочини – порушення законів чи звичаїв війни (вбивства, катування або відведення в рабство чи для інших цілей цивільного населення окупованої території; вбивства або катування військовополонених; вбивства заручників; пограбування суспільної або приватної власності; безглузде руйнування населених пунктів; руйнування, не виправдане військовою необхідністю, та ін.);

– злочини проти людяності – вбивства, винищення, поневолення, заслання та інші жорстокості, вчинені щодо цивільного насе-

лення до або під час війни; переслідування з політичних, расових чи релігійних мотивів з метою здійснення або у зв'язку з будь-яким злочином [12].

11 грудня 1946 р. Генеральна Асамблея (ГА) ООН прийняла резолюцію, в якій підтверджувалися принципи міжнародного права, визнані Статутом Міжнародного воєнного трибуналу та рішеннями Нюрнберзького трибуналу [13]. В подальші роки ГА ООН було прийнято низку резолюцій з питань міжнародного співробітництва у виявленні, арешті, екстрадиції та покаранні осіб, винних у воєнних злочинах і злочинах проти людяності (резолюції № 170(II) від 31 жовтня 1947 р., № 2338(XXII) від 18 грудня 1967 р., № 2391(XXIII) від 26 листопада 1968 р., № 2583(XXIV) від 15 грудня 1969 р., № 2712(XXV) від 15 грудня 1970 р., № 2840(XXVI) від 18 грудня 1971 р., № 3020(XXVII) від 18 грудня 1972 р., № 3074(XXVIII) від 3 грудня 1973 р. та ін.). Серед них – Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності, прийнята резолюцією ГА ООН № 2391(XXIII) від 26 листопада 1968 р. [14]. Пізніше, 25 січня 1974 р., такий документ підписали держави-члени Ради Європи – Європейську конвенцію про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів [15].

Поруч із цим ООН намагалась унормувати питання щодо міжнародної протидії нацизму, фашизму, неофашизму та іншим формам тоталітарної ідеології й практики, в основі яких лежать расова нетерпимість, ненависть і терор (резолюції ГА ООН № 2331(XXII) від 18 грудня 1967 р., № 2438(XXIII) від 19 грудня 1968 р., № 2545(XXIV) від 11 грудня 1969 р., № 2713(XXV) від 15 грудня 1970 р., № 2839(XXVI) від 18 грудня 1971 р., № 35/200 від 15 грудня 1980 р., № 36/162 від 16 грудня 1981 р., № 37/179 від 17 грудня 1982 р., № 38/99 від 16 грудня 1983 р., № 41/160 від 4 грудня 1986 р. та ін.). Так, у резолюції № 2331(XXII) від 18 грудня 1967 р. «Заходи проти нацизму та расової нетерпимості» засуджувався нацизм та інші ідеології, що порушують права людини, а також містився заклик до всіх держав вжити негайних заходів з подолання їх проявів [16].

Від 1969 р. до резолюцій ГА ООН почали включати положення про застосування державами окремих інструментів політики пам'яті щодо подолання нацистського минулого, які мали б забезпечувати протидію його сучасним проявам. Серед них були нормотворчі заходи – прийняття нових правових актів та / або перегляд вже існуючих (резолюція № 2713(XXV) від 15 грудня 1970 р. [17]); просвітницькі заходи, до яких мали залучати урядові інституції, спеціалізовані установи, міжнародні та національні організації – публікація та поширення матеріалів про історію нацистського режиму, про вчинені ним злочини, про боротьбу з нацизмом тощо (резолюції № 2545(XXIV) від 11 грудня 1969 р. [18], № 2839(XXVI) від 18 грудня 1971 р. [19]). Зокрема, у резолюції «Заходи проти нацизму та расової нетерпимості» від 11 грудня 1969 р. вперше прозвучала ідея про встановлення Дня пам'яті жертв боротьби проти нацизму – в ній містився заклик до держав та міжнародних організацій визначити і щороку вшановувати такий день [18].

Однак, зазначені резолюції Генеральної Асамблеї ООН у період 1960-1970-х років стосувалися більше питань урегулювання міжнародної політики, спрямованої на протидію нацизму та іншим тоталітарним ідеологіям, на боротьбу з їхніми проявами та на попередження їхнього поширення у світі. Питання історичної пам'яті в даних резолюціях були лише окреслені і не стали на той час окремим напрямом колективної політики щодо подолання нацистського минулого. Заявлені в них заходи як дієві чинники колективної протидії поширенню нацистської ідеології у світі та об'єднання держав навколо трагічних подій минулого, пов'язаних зі злочинами нацистського режиму, на той час реалізувати вповні не вдалося. Та й сам термін «подолання минулого» у розумінні осмислення минулого, хоч і почав вживатись у Федеративній Республіці Німеччина ще в 1950-х роках, проте широкого застосування в Європі не набув [20].

Сучасні механізми і концептуальні основи щодо подолання нацистського минулого загалом та щодо подій Другої світової війни в Європі почали формуватися в середині

1980-х років. Зокрема, в резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 14 грудня 1984 р. «Заходи, які необхідно вжити проти нацистів, фашистів і неофашистської діяльності та всіх інших форм тоталітарних ідеологій і практик, заснованих на расовій нетерпимості, ненависті й терорі» 8 і 9 травня 1985 р. оголошувалися днями 40-річчя перемоги над нацизмом і фашизмом у Другій світовій війні та боротьби з ними [21]. В 1985 р. у Федеративній Республіці Німеччина вперше на державному рівні було відзначено 8 травня не лише як розгром Третього рейху, а також як звільнення німецького народу від нацистського режиму.

Питання щодо святкування / вшанування завершення Другої світової війни на міжнародному рівні було унормовано резолюцією Генеральної Асамблеї ООН № 59/26 від 22 листопада 2004 р., в якій 8 і 9 травня оголошувалися днями пам'яті та примирення [22]. У ній говорилося про прогрес у подоланні наслідків війни та примиренні, в міжнародному та регіональному співробітництві тощо. А 12 травня 2005 р. Європейський Парламент прийняв резолюцію з нагоди 60-ї річниці завершення Другої світової війни в Європі 8 травня 1945 р., в якій було вжито термін «загальноєвропейська трагедія» й говорилося про об'єднання спогадів держав-членів Європейського Союзу, що подолали розкол між агресорами і жертвами, між переможцями і переможеними, для формування спільної європейської пам'яті та можливості запобігти поверненню тоталітаризму [23].

В контексті подолання нацистського минулого провідне місце в політиці європейської колективної пам'яті відведено Голокосту. На думку української історикині В. Венгерської, ця трагедія сьогодні в національній пам'яті окремих країн є певною ознакою спільності з цивілізованою демократичною Європою і ставлення до неї є маркером на демократичність та відповідність європейським стандартам [24, с. 136, 138]. Однак конструювання колективної пам'яті про Голокост відбувалося складно й потребувало часу. Врешті, 1 листопада 2005 р. Генеральна Асамблея ООН ухвалила резолюцію «Пам'ять про Голокост» [25]. У ній зазначалось, що Голокост призвів до

знищення однієї третини євреїв і незліченної кількості представників інших меншин та встановлювався Міжнародний день вшанування пам'яті жертв Голокосту 27 січня. Як один із інструментів політики пам'яті про Голокост визначалася просвітницька діяльність, яку мають вести і окремі держави-члени на національному рівні, і загалом ООН. А 26 січня 2007 р. було прийнято резолюцію ГА ООН, в якій засуджувалось будь-яке заперечення Голокосту [26]. Пізніше цілковите чи часткове заперечення Голокосту було засуджено також у резолюції ГА ООН від 20 січня 2022 р., в якій особлива увага приділялася питанню посилення просвітницької роботи з метою протидії запереченню Голокосту та недопущення здійснення актів геноциду в майбутньому [27].

В середині 2000-х на порядку денному міжнародних організацій знову постало питання запобігання відродженню нацистської ідеології. Ці наративи лягли в основу відповідної резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1495(2006) від 12 квітня 2006 р. [28]. Прийняття такого документа обґрунтовувалося проявами в європейських суспільствах підтримання та співчування ідеям Гітлера; плюндрування меморіалів та могил воїнів «антигітлерівської коаліції»; спроб реабілітації, виправдання та подекуди героїзації тих, хто брав участь у війні спільно з нацистами; використання явно нацистської символіки (свастика, прапори та ін.); заперечення або применшення значення злочинів, скоєних нацистським режимом тощо. В протистоянні відродженню нацизму Рада Європи надавала важливу роль скоординованим діям із широким залученням суспільства, міжнародних організацій та національних урядів. Для цього необхідні були спільні заходи з вивчення ситуації, що склалася в Європі, з обміну наявним досвідом та вироблення спільних підходів у боротьбі з відновленням нацистської ідеології.

Водночас, у політиці європейської колективної пам'яті відбувалися процеси, що забезпечували вироблення загальноєвропейських підходів до сприйняття та подолання минулого, пов'язаного з двома тоталітарними

літарними режимами, які панували в Європі у ХХ столітті – нацистським та комуністичним. Зокрема, австралійський історик Е. Дірк Мозес відстежив, що в Європейському Союзі та в національних інституціях пам'яті окремих країн Європи поширюються тези про «подвійну окупацію» та «подвійний геноцид» населення, які відбувалися під час існування у цих країнах тоталітарних нацистського та комуністичного режимів [10, с. 116, 120]. Про «два тоталітаризми», жертвами яких стали країни Балтії та інші країни Центральної й Східної Європи, пише також і український історик О. Кириченко [29, с. 111]. Дійсно, в правовому полі окремих постсоціалістичних країн два тоталітарні режими прирівнюються. Наприклад, у Законі Литовської Республіки «Про правовий статус осіб, потерпілих від окупації 1939-1990 рр.» (прийнятий 30 червня 1997 р.) стосовно політики нацистського та комуністичного режимів вживається визначення «фізичний і духовний геноцид», «військові злочини проти людства та людяності» (нацистський і радянський період визначаються як період окупації) [30].

Серед перших спроб нормативного врегулювання питань спільного прийняття нацистських і комуністичних злочинів як основи європейської колективної пам'яті була вже згадувана резолюція Європарламенту від 12 травня 2005 р. щодо 60-ї річниці завершення Другої світової війни в Європі. У ній, поруч із вшануванням пам'яті жертв нацистського режиму та висловленням вдячності державам, які вели боротьбу проти нацизму під час Другої світової війни (у тому числі й СРСР), говорить про те, що встановлення комуністичного режиму у звільнених від нацистської окупації європейських країнах «означало відновлення тиранії сталінського Радянського Союзу» [23].

В подальшому спостерігається поступова трансформація публічної політики європейської пам'яті – не просто позбавлення домінування у ній питань подолання нацистського минулого та «наповнення» її питаннями подолання комуністичного минулого, але й зрівняння та об'єднання їх з метою недопущення тоталітаризму в Європі.

Так, 23 вересня 2008 р. Європейський Парламент прийняв Декларацію, в якій пропонувалося проголосити 23 серпня Європейським днем пам'яті жертв сталінізму та нацизму [31]. Це поєднання, пов'язане з підписанням пакту Молотова–Ріббентропа 23 серпня 1939 р., засвідчило готовність Європи до рівного сприйняття нацистського і комуністичного режимів, засудження вчинених ними злочинів та визнання жертв цих злочинів. У Декларації масові депортації, вбивства та поневолення, вчинені цими тоталітарними режимами, визнавалися такими, що підпадають під категорію військових злочинів і злочинів проти людяності.

Особливе значення для подальшого формування європейської колективної пам'яті мала резолюція Європарламенту від 2 квітня 2009 р. «Європейська свідомість і тоталітаризм» [32]. У ній, визнавалася розбіжність історичної пам'яті в Європі (Західній притаманне подолання нацистського минулого, а Центральній та Східній – комуністичного минулого) та необхідність у недопущенні такої розбіжності шляхом розуміння «подвійної спадщини», комплексної переоцінки європейської історії ХХ століття та формування спільних поглядів на неї, загальноєвропейського визнання всіх історичних аспектів сучасної Європи. Така політика мала посилити об'єднувачі процеси щодо конструювання європейської колективної пам'яті та формування й утвердження європейської ідентичності. З цією метою пропонувалося створити спеціальну міжнародну організацію, що об'єднала б європейські інституції пам'яті. Офіційна заява про наміри створити таку організацію була зроблена у квітні 2008 р. в Брюсселі (Бельгія), де проходили громадські слухання на тему «Злочини, вчинені тоталітарними режимами».

У цей же час до правового врегулювання в контексті європейської політики пам'яті потрапили питання місць пам'яті, що пов'язані з тоталітарним минулим. Мова йшла не лише про місця поховання та меморіали, а більше про пам'ятники та пам'ятні знаки, які набувають різних конотацій у залежності від політичних чи суспільних ситуацій в країні чи регіоні. Відповідно, 29 січня 2009 р. Парламентська

Асамблея Ради Європи прийняла резолюцію «Ставлення до пам'ятників, що мають суперечливу історичну інтерпретацію у державах-членах Ради Європи» [33]. У ній йшлося про необхідність розрізняти військові могили та пам'ятники перемоги, які сприймаються як глорифікація тоталітарних режимів чи колишніх окупаційних сил; врегульовувалося питання щодо могил і поховань останків іноземних солдатів та жертв війни; визнавалася потреба у проведенні широких дискусій між істориками та іншими експертами тощо. Водночас у резолюції наголошувалося на дотриманні основних принципів політики європейської пам'яті – взаєморозуміння та примирення.

Висновки. Політика колективної пам'яті в Європі щодо сприйняття нацистського тоталітарного режиму та подолання його наслідків за повоєнні роки трансформувалася від засудження нацистських злочинів, покарання воєнних злочинців, поширення інформації про історію нацистського тоталітарного режиму в Європі та спростування пов'язаних з ним міфів, до усвідомлення необхідності конструювання загальноєвропейської істо-

ричної пам'яті про нацистський тоталітарний режим. Початок формування політики пам'яті про нацистський тоталітарний режим в Європі припадає на середину 1940-х років. Сучасні механізми і концептуальні основи публічної політики європейської колективної пам'яті почали формуватися в середині 1980-х – на початку 1990-х років, а у 2000-х роках, у зв'язку з інтеграцією постсоціалістичних країн Центральної та Східної Європи, набули загальноєвропейських ознак. Наразі процеси вибудування та правового забезпечення цілісної публічної політики європейської пам'яті продовжуються й відповідають сучасним потребам суспільств та викликам, що постають перед ними. Немає сумніву, що російсько-українська війна внесла і продовжує вносити у політику європейської колективної пам'яті свої корективи – перед міжнародною спільнотою уже постає питання щодо врегулювання політики пам'яті з подолання наслідків рашистського режиму та проведення трибуналу проти сучасних воєнних злочинців, що вчиняють геноцид українського народу в центрі Європи в XXI столітті.

Література

1. Інституціалізація історичної пам'яті як складова формування національної єдності в країнах світу: досвід для України. Аналітична доповідь / А. І. Кудряченко (кер. авт. колективу), С. В. Толстов, Т. О. Метельова, В. В. Солошенко [та ін.]. Київ : Державна установа «Інститут всевітньої історії НАН України», 2018. 60 с.
2. Проблема історичної пам'яті у всевітньо-історичному дискурсі (1945-2015 рр.) : монографія / кер. авт. колективу Кудряченко А. І., наук. ред. Солошенко В. В. Київ : ДУ «Інститут всевітньої історії Національної академії наук України», 2021. 312 с.
3. Кудряченко А. І. Проблема історичної пам'яті: європейський дискурс (1945-2020 рр.): За матеріалами доповіді на засіданні Президії НАН України 11 січня 2023 року. *Вісник НАН України*. 2023. № 3. С. 60–71.
4. Кудряченко А. Особливості подолання обтяжливого нацистського і соціалістичного минулого в сучасній Німеччині. *Україна дипломатична: науковий щорічник*. 2019. Вип. 20. С. 664–686.
5. Солошенко В. Подолання обтяжливого нацистського минулого у культурній сфері ФРН (на прикладі німецьких артустанов). *Україна дипломатична: науковий щорічник*. 2019. Вип. 20. С. 720–728.
6. Киридон А. Зміна парадигм? Глобальна історія як напрям історичних досліджень XXI ст. *Історична пам'ять*. 2018. № 1 (38). С. 8–17.
7. Киридон А. Троян С. Міжнародний та національний контексти колективної пам'яті. *Колективна пам'ять, примирення і міжнародні відносини: Колективна монографія* / наук. ред. Ніколя Масловскі, Анджей Шептицький; наук. ред. укр. видання Алла Киридон. Київ: Ніка-Центр, 2023. С. 7–31.
8. Sierp A., Wüstenberg J. Linking the Local and the Transnational: Rethinking Memory Politics in Europe. *Journal of Contemporary European Studies*. 2015. Vol. 23, № 3. P. 321–329. URL: https://www.researchgate.net/publication/282051906_Linking_the_Local_and_the_Transnational_Rethinking_Memory_Politics_in_Europe (дата звернення: 10.05.2024).
9. Європа та її болісні минувшини / Авт.-упоряд. Ж. Мінк і Л. Неймайер у співпраці з П. Боннаром. Пер. з фр. Є. Марічева. Київ : Ніка-Центр, 2015. 268 с.

10. Regions of Memory. Transnational Formations / Edited by Simon Lewis, Jeffrey Olick, Joanna Wawrzyniak, Malgorzata Pakier. 2022. 138 p. URL: https://www.dirkmoses.com/uploads/7/3/8/2/7382125/moses_-_partisan_history_and_eastern_european_memory_2022.pdf (дата звернення: 10.05.2024).

11. Угода між урядами Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Сполучених Штатів Америки, Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії та Тимчасовим Урядом Французької Республіки про судове переслідування та покарання головних військових злочинців європейських країн осі. 8 серпня 1945 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU45004> (дата звернення: 10.05.2024).

12. Статут Міжнародного військового трибуналу для суду та покарання головних військових злочинців європейських країн осі. 8 серпня 1945 р. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950__140950##document_code_998_200_## (дата звернення: 10.05.2024).

13. Affirmation of the principles of international law recognized by the Charter of the Nurnberg Tribunal: Resolution General Assembly. 11 December 1946. № 95(I). URL: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F95\(I\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F95(I)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (дата звернення: 10.05.2024).

14. Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity: Resolution adopted by the General Assembly. 26 November 1968. № 2391(XXIII). URL: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2391\(XXIII\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2391(XXIII)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (дата звернення: 10.05.2024).

15. Європейська конвенція про незастосування строків давності до злочинів проти людяності та воєнних злочинів. 25 січня 1974 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text (дата звернення: 10.05.2024).

16. Measures to be taken against nazism and racial intolerance: Resolution adopted by the General Assembly. 18 December 1967. № 2331(XXII). URL: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2331\(XXII\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2331(XXII)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (дата звернення: 10.05.2024).

17. Measures to be taken against nazism and racial intolerance: Resolution adopted by the General Assembly. 15 December 1970. № 2713(XXV). URL: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2713\(XXV\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2713(XXV)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (дата звернення: 10.05.2024).

18. Measures to be taken against nazism and racial intolerance: Resolution adopted by the General Assembly. 11 December 1969. № 2545(XXIV). URL: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2545\(XXIV\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2545(XXIV)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (дата звернення: 10.05.2024).

19. Measures to be taken against nazism and other totalitarian ideologies and practices based on incitement to hatred and racial intolerance: Resolution adopted by the General Assembly. 18 December 1971. № 2839(XXVI). URL: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2839\(XXVI\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2839(XXVI)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (дата звернення: 10.05.2024).

20. Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts / Hrg. H. König, M. Kohlstruck, A. Wöll. Opladen–Wiesbaden, 1998. 456 p.

21. Measures to be taken against Nazi, Fascist and neo-Fascist activities and all other forms of totalitarian ideologies and practices based on racial intolerance, hatred and terror: Resolution adopted by the General Assembly. 14 December 1984. № 39/114. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F39%2F114&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 10.05.2024).

22. Commemoration of the sixtieth anniversary of the end of the Second World War: Resolution adopted by the General Assembly. 22 November 2004. A/RES/59/26. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F59%2F26&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 10.05.2024).

23. The future of Europe sixty years after the Second World War: European Parliament resolution. 12 May 2005. P6_TA(2005)0180. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2005-0180_EN.pdf (дата звернення: 10.05.2024).

24. Венгерська В. Інструменталізація пам'яті про Другу світову війну на пострадянському просторі та в країнах ЦСЄ. *Дриновський збірник*. 2021. № 14. С. 135–142.

25. Holocaust remembrance: Resolution adopted by the General Assembly. 1 November 2005. A/RES/60/7. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F60%2F7&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 10.05.2024).

26. Holocaust denial: Resolution adopted by the General Assembly. 26 January 2007. A/RES/61/255. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F61%2F255&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 10.05.2024).

27. Holocaust denial: Resolution adopted by the General Assembly. 20 January 2022. A/RES/76/250. URL: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F76%2F250&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (дата звернення: 10.05.2024).

28. Combating the resurrection of nazi ideology: Resolution adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. 12 April 2006. № 1495(2006). URL: <https://pace.coe.int/en/files/17427> (дата звернення: 10.05.2024).

29. Кириченко О. В. Еволюція історичних цінностей незалежних країн Балтії у контексті впливу еліт на культурно-гуманітарну сферу науки в регіоні. *Еволюція цінностей в епоху глобалізації : збірник наукових праць* / за заг. ред. О.В. Зернецької / Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. С. 103–114.

30. Del asmenų, nukentėjusių nuo 1939-1990 metų okupacijų, teisinio statuso: Lietuvos Respublikos Seimas įstatymas. 30 birželio 1997. № VIII-342. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FA7CC8021E9D> (дата звернення: 10.05.2024).

31. European Day of Remembrance for Victims of Stalinism and Nazis: Declaration European Parliament. 23 September 2008. P6_TA(2008)0439. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2008-0439_EN.pdf (дата звернення: 10.05.2024).

32. European conscience and totalitarianism: European Parliament resolution. 2 April 2009. P6_TA(2009)0213. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0213_EN.pdf (дата звернення: 10.05.2024).

33. Attitude to memorials exposed to different historical interpretations in Council of Europe member states: Resolution adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. 29 January 2009. № 1652(2009). URL: <https://pace.coe.int/en/files/17713/html> (дата звернення: 10.05.2024).

References

1. Kudriachenko, A.I., Tolstov, S.V., Metelova, T.O., & Soloshenko, V.V., et al. (2018). *Instytutsializatsiia istorichnoi pamiaty yak skladova formuvannia natsionalnoi yednosti v krainakh svitu: dosvid dlia Ukrainy. Analitichna dopovid* [Institutionalization of historical memory as a component of the formation of national unity in the countries of the world: experience for Ukraine. Analytical report]. Kyiv : Derzhavna ustanova «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», 60 s. [in Ukrainian].

2. Kudriachenko, A.I., & Soloshenko, V.V. (2021). *Problema istorichnoi pamiaty u vsesvitno-istorichnomu dyskursi (1945–2015 rr.): monohrafiia* [The problem of historical memory in the world-historical discourse (1945–2015): monograph]. Kyiv: DU «Instytut vsesvitnoi istorii Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy», 312 s. [in Ukrainian].

3. Kudriachenko, A.I. (2023). Problema istorichnoi pamiaty: yevropeyskyi dyskurs (1945–2020 rr.): Za materialamy dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 11 sichnia 2023 roku [The problem of historical memory: European discourse (1945–2020): According to the materials of the report at the meeting of the Presidium of the National Academy of Sciences of Ukraine on January 11, 2023]. *Visnyk NAN Ukrainy*, 3, 60–71 [in Ukrainian].

4. Kudriachenko, A. (2019). Osoblyvosti podolannia obtiazhlyvoho natsystyskoho i sotsialistychnoho mynuloho v suchasni Nimechchyni [Peculiarities of overcoming the burdensome Nazi and socialist past in modern Germany]. *Ukraina dyplomatychna: naukovyi shchorichnyk*, 20, 664–686 [in Ukrainian].

5. Soloshenko, V. (2019). Podolannia obtiazhlyvoho natsystyskoho mynuloho u kulturnii sferi FRN (na prykladi nimetskykh artustanov) [Overcoming the burdensome Nazi past in the cultural sphere of the Federal Republic of Germany (on the example of German art institutions)]. *Ukraina dyplomatychna: naukovyi shchorichnyk*, 20, 720–728 [in Ukrainian].

6. Kyrydon, A. (2018). Zmina paradyhm? Hlobalna istoriia yak napriam istorychnykh doslidzhen XXI st. [A paradigm shift? Global history as a direction of historical research of the 21st century]. *Istorychna pamiat*, 1 (38), 8–17 [in Ukrainian].

7. Kyrydon, A., & Troian, S. (2023). Mizhnarodnyi ta natsionalnyi konteksty kolektyvnoi pamiaty [International and national contexts of collective memory]. *Kolektyvna pamiat, prymyrennia i mizhnarodni vidnosyny : Kolektyvna monohrafiia*, Kyiv : Nika-Tsentr, 7–31 [in Ukrainian].

8. Sierp, A., & Wüstenberg, J. (2015). Linking the Local and the Transnational: Rethinking Memory Politics in Europe. *Journal of Contemporary European Studies*, 23 (3), 321–329. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/282051906_Linking_the_Local_and_the_Transnational_Rethinking_Memory_Politics_in_Europe (дата звернення: 10.05.2024) [in English].

9. Mink, Zh., Neimaier, L., & Bonnarom, P. (2015). *Ievropa ta yii bolisni mynuvshyny* [Europe and its painful past]. Kyiv : Nika-Tsentr, 268 s. [in Ukrainian].

10. Lewis, S., Olick, J., Wawrzyniak, J., & Pakier, M. (2022). Regions of Memory. Transnational Formations. 138 p. Retrieved from: https://www.dirkmoses.com/uploads/7/3/8/2/7382125/moses_-_partisan_history_and_eastern_european_memory_2022.pdf (дата звернення: 10.05.2024) [in English].

11. Uhoda mizh uriadamy Soiuzu Radianskykh Sotsialistychnykh Respublik, Spoluchenykh Shtativ Ameryky, Obiednanoho Korolivstva Velykobrytanii ta Pivnichnoi Irlandii ta Tymchasovym Uriadom Frantsuzkoi Respubliky pro sudove peresliduvannia ta pokarannia holovnykh viiskovykh zlochyntsiiv yevropeiskykh krain osi. 8 serpnia 1945 r. [Agreement between the Governments of the Union of Soviet Socialist Republics, the United States of America, the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the Provisional Government of the French Republic on the prosecution and punishment of the main war criminals of the European Axis countries. August 8, 1945] (1945). Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU45004> (data zvernennia: 10.05.2024) [in Ukrainian].

12. Statut Mizhnarodnoho viiskovoho trybunalu dlia sudu ta pokarannia holovnykh viiskovykh zlochyntsiiv yevropeiskykh krain osi. 8 serpnia 1945 r. [Statute of the International Military Tribunal for the trial and punishment of the main war criminals of the European Axis countries. August 8, 1945]. (1945). Retrieved from: https://zakononline.com.ua/documents/show/140950__140950##document_code__998_200__## (data zvernennia: 10.05.2024) [in Ukrainian].

13. Affirmation of the principles of international law recognized by the Charter of the Nurnberg Tribunal: Resolution General Assembly. 11 December 1946. № 95(I). Retrieved from: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F95\(I\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F95(I)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

14. Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity: Resolution adopted by the General Assembly. 26 November 1968. № 2391(XXIII). Retrieved from: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2391\(XXIII\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2391(XXIII)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

15. Ievropeiska konventsiiia pro nezastosuvannia strokiv davnosti do zlochyniv proty liudianosti ta voiennykh zlochyniv. 25 sichnia 1974 r. [European Convention on Non-Application of Statute of Limitations to Crimes Against Humanity and War Crimes. January 25, 1974]. (1974). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_125#Text (data zvernennia: 10.05.2024) [in Ukrainian].

16. Measures to be taken against nazism and racial intolerance: Resolution adopted by the General Assembly. 18 December 1967. № 2331(XXII). Retrieved from: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2331\(XXII\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2331(XXII)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

17. Measures to be taken against nazism and racial intolerance: Resolution adopted by the General Assembly. 15 December 1970. № 2713(XXV). Retrieved from: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2713\(XXV\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2713(XXV)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

18. Measures to be taken against nazism and racial intolerance: Resolution adopted by the General Assembly. 11 December 1969. № 2545(XXIV). Retrieved from: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2545\(XXIV\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2545(XXIV)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

19. Measures to be taken against nazism and other totalitarian ideologies and practices based on incitement to hatred and racial intolerance: Resolution adopted by the General Assembly. 18 December 1971. № 2839(XXVI). Retrieved from: [https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2839\(XXVI\)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False](https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F2839(XXVI)&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False) (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

20. König, H., Kohlstruk, M., & Wöll, A. (1998). *Vergangenheitsbewältigung am Ende des zwanzigsten Jahrhunderts* [Coming to terms with the past at the end of the twentieth century]. Opladen–Wiesbaden. 456 p. [in German].

21. Measures to be taken against Nazi, Fascist and neo-Fascist activities and all other forms of totalitarian ideologies and practices based on racial intolerance, hatred and terror: Resolution adopted by the General Assembly. 14 December 1984. № 39/114. Retrieved from: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F39%2F114&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

22. Commemoration of the sixtieth anniversary of the end of the Second World War: Resolution adopted by the General Assembly. 22 November 2004. A/RES/59/26. Retrieved from: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F59%2F26&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

23. The future of Europe sixty years after the Second World War: European Parliament resolution. 12 May 2005. P6_TA(2005)0180. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2005-0180_EN.pdf (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

24. Venherska, V. (2021). Instrumentalizatsiia pamiati pro Druhu svitovu viinu na postradianskomu prostori ta v krainakh TsSİe [Instrumentalization of the memory of the Second World War in the post-Soviet space and in the CEE countries]. *Drynovskiyi zbirnyk*, 14, 135–142 [in Ukrainian].

25. Holocaust remembrance: Resolution adopted by the General Assembly. 1 November 2005. A/RES/60/7. Retrieved from: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F60%2F7&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

26. Holocaust denial: Resolution adopted by the General Assembly. 26 January 2007. A/RES/61/255. Retrieved from: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F61%2F255&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

27. Holocaust denial: Resolution adopted by the General Assembly. 20 January 2022. A/RES/76/250. Retrieved from: <https://undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2FRES%2F76%2F250&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

28. Combating the resurrection of nazi ideology: Resolution adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. 12 April 2006. № 1495(2006). Retrieved from: <https://pace.coe.int/en/files/17427> (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

29. Kyrychenko, O. V. (2019). *Evoliutsiia istorychnykh tsinnostei nezaleznykh krain Baltii u konteksti vplyvu elit na kulturno-humanitarnu sferu nauky v rehioni* [The evolution of the historical values of the independent Baltic states in the context of the influence of elites on the cultural and humanitarian sphere of science in the region]. *Evoliutsiia tsinnostei v epokhu hlobalizatsii: zbirnyk naukovykh prats*, Kyiv : DU «Instytut vsesvitnoi istorii NAN Ukrainy», 103–114 [in Ukrainian].

30. Dėl asmenų, nukentėjusių nuo 1939-1990 metų okupacijų, teisinio statuso: Lietuvos Respublikos Seimas įstatymas. 30 birželio 1997. № VIII-342 [Regarding the legal status of persons affected by the occupations of 1939-1990: Law of the Seimas of the Republic of Lithuania. June 30, 1997. № VIII-342]. (1997). Retrieved from: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.FA7CC8021E9D> (data zvernennia: 10.05.2024) [in Lithuanian].

31. European Day of Remembrance for Victims of Stalinism and Nazis: Declaration European Parliament. 23 September 2008. P6_TA(2008)0439. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2008-0439_EN.pdf (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

32. European conscience and totalitarianism: European Parliament resolution. 2 April 2009. P6_TA(2009)0213. Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-6-2009-0213_EN.pdf (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].

33. Attitude to memorials exposed to different historical interpretations in Council of Europe member states: Resolution adopted by the Parliamentary Assembly of the Council of Europe. 29 January 2009. № 1652(2009). Retrieved from: <https://pace.coe.int/en/files/17713/html> (data zvernennia: 10.05.2024) [in English].